

КОНЦЕПЦИЈА ЗА ИНКЛУЗИВНО ОБРАЗОВАНИЕ *

Вовед

Инклузивното образование е процес со кој се излегува во пресрет и се одговара на различните потреби на децата, младите и возрасните преку обезбедување пристап, зголемување на нивното учество во учењето, во училиштето и во заедницата. Тоа вклучува разумно прилагодување на образовните содржини, соодветни наставни приоди и стратегии, како и организација на воспитно - образовниот процес воопшто, за да се овозможи квалитетно образование за сите. Инклузивното образование подразбира дека сите деца се вклучени и се прифатени, со особено внимание на децата што може да бидат маргинализирани, дискриминирани или исклучени од образовниот систем. Тие, без оглед на нивните слабости во некои области, а соодветно на нивните потенцијали, се вклучуваат во редовните одделенија и им се обезбедуваат соодветни услови за учење, напредување и учество во животот на училиштето.

Имајќи предвид дека инклузивното образование има свои специфичности во системската поставеност, во содржините и организацијата на воспитно - образовната дејност, Законот за основно образование предвидува изготвување посебен документ - Концепција за инклузивно образование, која треба да даде конкретни насоки како ќе се спроведе во пракса инклузивното образование во нашиот општествен систем.

Концепцијата предлага мерки и стратегии со кои треба да се отстранат бариерите што го попречуваат спроведувањето на инклузивното образование и неговата одржливост. Во таа смисла значајно е секое училиште да може да ја препознае вредноста на различностите на своите ученици, да изнајде начини како да се почитуваат истите, да ја прилагоди наставата на индивидуалните карактеристики на секој ученик, да ги зголеми и мобилизира постоечките ресурси со кои располага, со цел секој ученик да учи и да учествува во севкупното училишно живеење.

Во случаи кога се идентификуваат поголеми потешкотии за учество во воспитно-образовниот процес, секое училиште треба да ги идентификува бариерите за учење со кои се соочува ученикот и да понуди соодветни стратегии за нивно надминување. На овој начин се овозможува, секој ученик да има пристап до наставата и учењето, како и учество и постигнувања во согласност со неговите потенцијали.

* Концепцијата за инклузивно образование е донесена до Решение на министерот за образование и наука бр.18-6577/1 од 6.7.2020 г.

I. ПОТРЕБА И ОПФАТ НА КОНЦЕПЦИЈАТА

Правото на сите деца на образование е утврдено во голем број меѓународни договори и документи и е потврдено со голем број на законски обврзувачки и необврзувачки инструменти. Оттаму, државите имаат обврска да го почитуваат, штитат и исполнуваат правото на сите ученици на образование.

Инклузивното образование се темели на пристапот заснован на човековите права кој е дефиниран со Конвенцијата за правата на лицата со попреченост на Обединетите нации и со Конвенцијата за правата на детето на Обединетите нации, кои се прифатени од Република Северна Македонија.

Рамката за акција на образованието 2030 усвоена од глобалната заедница за образование¹, за да се подобри напредокот кон целите за одржлив развој во Цел 4: *Да се обезбеди инклузивно и правично квалитетно образование и да се промовираат можностите за доживотно учење за сите*, ја нагласува потребата за решавање на сите форми на исклучување и маргинализација. Поконкретно, се повикува на решавање на нееднаквостите поврзани со пристапот, учеството и процесите на учење и резултатите, внимавајќи на родовата еднаквост.

Во заклучните согледувања на Комитетот на Организацијата на обединетите нации (ООН) за правата на лицата со попреченост во однос на иницијалниот извештај на Република Северна Македонија во септември 2018 година², меѓу другото, е дадена препорака да се ревидира Законот за основно образование, со цел јасно да промовира инклузивно образование и забрана на дискриминација по основ на попреченост. Согласно препораките, во Законот за основно образование, донесен во август 2019 година³, се нагласува дека основното образование е институционално, кадровски и содржински организирано на начин кој поддржува инклузија на сите деца во редовното основно образование. Законот предвидува забрана за дискриминација врз која било основа во сите области на делување на основното училиште, додека вработените во основните училишта се задолжуваат да ја промовираат еднаквоста и

¹ United Nations. 2015. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Достапно на: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>.

² Concluding observations on the initial report of the former Yugoslav Republic of Macedonia. Достапно на: https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/concluding_observation_2018_committee_on_the_rights_of_persons_with_disabilities.pdf

³ Закон за основно образование: Службен весник на РСМ, бр. 161 од 5.8.2019 година

правичноста помеѓу сите ученици и активно да се спротивставуваат на сите облици на дискриминација и насилство.

Со оглед на тоа што инклузивното образование ги зема предвид индивидуалните потреби за развој на учениците, давајќи еднакви можности за остварување на основните човекови права за развој и квалитетно образование, Концепцијата за инклузивно образование ги дава насоките за вклучување, развој и образование на следните групи ученици со посебни образовни потреби (ПОП):

- ученици со попреченост - кои имаат долготрајни физички, ментални, интелектуални или сетилни оштетувања и кои во интеракција со различните општествени бариери може да го попречат нивното целосно и ефективно учество во општеството, на еднаква основа со другите,
- ученици со нарушување во однесувањето или емоционални проблеми или со специфични тешкотии во учењето,
- ученици кои потекнуваат од неповолни социо-економски, културни, и/или јазични депривирани средини,
- ученици со комплексни потреби – кои имаат повеќестепени тешкотии, повеќестепени нарушувања, комплексни здравствени потреби и потреба од голема и интензивна помош и поддршка⁴,
- деца/ученици со странско државјанство, деца без државјанство, деца бегалци, баратели на азил, деца со статус на признаен бегалец, деца под супсидијарна заштита, деца под привремена заштита кои престојуваат во нашата држава,
- деца/ученици кои не биле вклучени во настава, а се со надмината возраст и
- деца/ученици и од други ранливи категории кои од различни причини бараат посебна поддршка и грижа во текот на воспитно-образовниот процес.

II. ВИЗИЈА И ВОДЕЧКИ ПРИНЦИПИ

• Визија

Визијата за инклузивно образование е да му обезбеди на секое дете, независно од возраста, полот/родот, сексуалната ориентација, расата, етничкото потекло, религијата или верувањето, способностите, социо-економското потекло, можности за квалитетно образование заедно со своите врстници, во рамките на редовниот воспитно - образовен систем, од најраната возраст и во текот на животот.

⁴ Novak, M. i Zhizhak, A. (2016). Pojam i ključna obilježja kompleksnih intervencija za populacije u riziku. Достапно на: https://www.researchgate.net/publication/328896245_Pojam_i_ključna_obilježja_kompleksnih_intervencija_za_populacije_u_riziku

- **Водечки принципи во инклузивното образование**

- Универзална способност за образование, значи дека сите деца и ученици можат да учат, да се развиваат, да постигнуваат и придонесуваат во заедницата и пошироко во општеството.
- Правичност, или гаранција дека сите деца и ученици имаат пристап до неопходната поддршка, за да го остварат својот потенцијал за учење и развој.
- Инклузија е право на сите деца и ученици на пристап и учество, ефективно и целосно во заеднички воспитно - образовен контекст.
- Организирање на воспитно-образовниот процес по мерка на ученикот, при што за видот на поддршка се одлучува поединечно за секој ученик согласно неговиот потенцијал, потреби и интереси.
- Флексибилност - флексибилно организирање на наставниот план, наставната програма, училишниот простор и време, за да се овозможи воспитно-образовниот процес преку примена на соодветни наставни методи и активности да одговори на специфичностите и стилските на учење на секој ученик/ученичка.
- Самоопределување - почитување на личната независност, земајќи ги предвид потребите, интересите и способностите на учениците, културниот и јазичниот идентитет, создавајќи можности за остварување на правото на учество и донесување одлуки.
- Одговорност и автономност на училиштето да дефинира процес во кој се идентификуваат бариери во учењето со кои се соочува ученикот и планирање на најразлични стратегии и мерки за нивно надминување.
- Вклученост на родителите/старателите - имаат право на учество и информирање за сите аспекти од воспитно-образовниот процес на нивното дете.

III. ПРИСТАПИ ЗА ГРАДЕЊЕ ИНКЛУЗИВНА УЧИЛИШНА КЛИМА И ПОДДРШКА ПРИ УЧЕЊЕ

Горенаведените принципи, во контекстот на Република Северна Македонија, може да се исполнат преку развој и имплементација на сеопфатниот училишен пристап (Whole – school approach) што значи градење на капацитети во самото

училиште за развој на инклузивна клима и обезбедување систематска поддршка на севкупниот воспитно-образовен кадар.

Сеопфатниот училишен пристап е вклучен во стратешките училишни документи и преку него се дефинирани чекорите за градење инклузивна училишна клима. Целта е да се постигне почитување на различностите, промовирање еднаквост, правичност, недискриминација и креирање услови и можности за учење и напредување на секој ученик.

Ефикасноста на пристапот главно зависи од:

- училишните инклузивни тимови - нивната посветеност кон инклузивното образование, споделената визија и подготвеноста да работат заеднички;
- училишната клима - демократизација во училиштето, отвореност кон промени, воведување иновации во воспитно-образовниот процес;
- поддршка од раководниот и управниот орган на училиштето.

За градење инклузивно училиште, потребно е воспитно – образовниот процес да се заснова на моделот на интервенции за поддршка на повеќе нивоа (Multi- tiered intervention model). Овој модел вклучува трансформации/интервенции во наставниот план и наставните програми, наставните стратегии, активности и материјали, како и континуирано следење на процесот на спроведување на интервенциите, на најмалку три нивоа на поддршка на учењето:

Ниво I – Општа поддршка - за овој вид поддршка одлучува училиштето во соработка со ученикот и неговите родители/старатели и притоа нема потреба од официјална одлука.

Општа поддршка се обезбедува на ниво на училиште при што покрај наставникот се вклучуваат и стручните соработници кои водат евиденција за напредокот на ученикот.

Учењето треба да се насочи кон индивидуализација и диференцијација на наставниот процес со примена на соодветни наставни методи и средства. Најчесто, за учениците со потешкотии во учењето е добро поддршката да биде насочена кон помош во наоѓање на сопствениот стил на учење и вежбање низ разни техники на учење, при што истовремено се работи и на јакнење на концентрацијата и на меморијата, но во голема мера и на активирање на повисоките мисловни процеси, како и на јакнење на емоционалната компонента.

Децата со посебни образовни потреби често имаат тешкотии во учењето што не секогаш се предизвикани од некој вид на попреченост. Со оглед на причините за јавување на тешкотии во учењето кај овие ученици, активностите во училиштето би

требало да бидат насочени кон нивно ублажување и надминување преку обезбедување стимулативна средина за учење и развој на потенцијалите со кои располагаат учениците.

Ова значи дека и индивидуалната поддршка треба да биде насочена кон стекнување на вештини со кои ќе се намали почетната нееднаквост и ќе се овозможат услови за поттикнување и развивање на потенцијалите со кои располагаат овие ученици.

Стручните соработници можат да му помогнат на ученикот во развивање на позитивна слика за себе и јакнење на самодовербата, развивање на говор и комуникациски вештини, создавање и развивање на навик за грижа за себе и за сопствената безбедност, поттикнување и развивање на соработката со другите и нивно почитување, организација на учењето и начините на учење. Другите форми на поддршка можат да се планираат во зависност од тоа дали тешкотиите се предизвикани и од некој вид попреченост или пак се последица на влијанието на факторите што потекнуваат од нивната средина на живеење.

Ниво II – Интензивирани поддршка - се обезбедува на ученици во случај кога општата поддршка не ги дава очекуваните резултати. Препорака за давање интензивирани поддршка се носи по направена проценка од страна на училишниот инклузивен тим и Стручните тела за функционална проценка. Интензивираната поддршка е со повеќекратни и/или истовремени интервенции и се обезбедува за ученикот врз основа на индивидуален образовен план.

Затоа, тимот од стручни соработници, по извршената опсервација и идентификација на постојните капацитети/функционалности кај детето, како и на подрачјата во кои се јавуваат потешкотии, треба да направи план за интервенции во кој сите активности ќе бидат добро осмислени, ќе течат координирано и во функција на подобрување на состојбите, а со цел ученикот да се подготви за учење и подобро функционирање во животот, при што од особена важност е раната интервенција.

Ниво III – Посебна поддршка се обезбедува кога интензивираната поддршка не ги задоволува потребите на ученикот или во друг случај, откако е донесена препорака за давање посебна поддршка по направена проценка од страна на Стручните тела за функционална проценка. Посебната поддршка е слична како и интензивираната поддршка, но е со уште поголем интензитет и повеќекратни и/или истовремени интервенции и се обезбедува врз основа на модифицирана наставна програма.

Сите три нивоа на поддршка се обезбедуваат во редовните училишта, во соработка со родителите/старателите, а во најдобар интерес на ученикот. Доколку посебната поддршка која се дава во училиштата не ги задоволува потребите на ученикот, постои можност поддршката да се обезбедува и во основните училишта со ресурсен центар или центрите за поддршка на учењето. Формите на поддршка се дефинирани во модифицирана наставна програма.

IV. РАНО ОТКРИВАЊЕ И ИНТЕРВЕНЦИИ

Во раното откривање на деца со посебни образовни потреби, покрај нивните родители и здравствените установи, клучна улога имаат и стручните тела за функционална проценка. Овие стручни тела функционалната проценка ја вршат во согласност со Меѓународната класификација на функционирање, попреченост и здравје - МКФ, усвоена од Светската здравствена организација во 2001 година⁵. МКФ се заснова врз интеграција на медицинскиот и социјалниот модел на попреченост и функционирање. Со цел да се постигне интеграцијата на различните перспективи на функционирањето се користи „биопсихосоцијален“ пристап, а попреченоста се гледа како динамична интеракција меѓу лицето и срединските фактори.

Дополнителна поддршка се обезбедува, без дискриминација по кој било основ, за секое дете или младинец на кое заради развојни нарушувања, попреченост, нарушувања во социјалното однесување, тешкотии во учењето, хронични заболувања и други причини му е потребна дополнителна поддршка од областа на образованието, здравството или социјалната заштита. Врз основа на функционалната проценка се утврдуваат можностите и потребите на детето или младинецот за вклучување во предучилишни установи, во редовниот воспитно - образовен систем како и остварување на правата од социјална, здравствена заштита и вработување, во согласност со законските прописи.

Стручните тела за функционална проценка имаат должност да:

- вршат функционални проценки на деца кои имаат потреба од дополнителна поддршка во различни средини (на училиште, во семејството, во заедницата);
- носат официјална одлука за типот на поддршка, контекстот за учење, неопходното разумно прилагодување и обезбедување на неопходната опрема;
- даваат препораки на родителите како најдобро да ги поддржуваат децата;

⁵ Меѓународна класификација на функционирање, попреченост и здравје – МКФ. Достапна на: https://www.unicef.org/northmacedonia/sites/unicef.org.northmacedonia/files/2019-01/MK_SP_CWD_ICF_MK.pdf

- во соработка со училишниот инклузивен тим го следат континуирано учењето и опкружувањето за учење и координацијата на поддршката и комуникацијата меѓу родителите, наставниците и стручните лица.

Врз основа на функционалната проценка на детето или младинецот и на неговото семејство, може да им се обезбедат следните мерки за поддршка од областа на воспитанието и образованието:

- приоритет при прием во предучилишни установи;
- реализирање на предучилишни програми за работа со деца со попреченост;
- образование со интензивирана поддршка;
- образование со посебна поддршка;
- услуги од образовна асистенција;
- услуги од лична асистенција;
- индивидуална воспитно - образовна работа со стручен соработник;
- советодавна работа со детето или младинецот;
- советодавна работа со семејството;
- користење на прилагодени наставни средства и помагала и помошни технологии; (употреба на алтернативни начини и средства за комуникација - слики, цртежи, фотографии, предмети, прилагоден распоред на часови, посебен начин на означување места во училницата, посебен начин на означување места за материјал за работа, посебен начин на означување места за оставање на завршените работи, компјутери, прилагодување на тастатура, екрани на допир, прилагодени глумчиња, посебен софтвер, тајмери, часовници, рекордери, итн);
- обезбедување на обука за учениците за користење на Браевото писмо, самостојно движење, употреба на средства со помошни технологии, знаковен јазик или други алтернативни средства за комуникација;
- надминување на јазичните бариери, како и поддршка за децата каде мајчин јазик е различен од јазикот на кој ученикот ја следи наставата;
- организација на образовна поддршка во случај на подолго отсуство од училиште поради тешка и хронична болест, заради обезбедување на континуитет во образованието, во форма на засилена дополнителна настава, онлајн настава, индивидуална работа во болнички или домашни услови и ангажман на стручни лица со специјализирано знаење;
- задолжителна обука на наставниците и стручните соработници кои се директно вклучени во воспитно - образовната работа, во согласност со

- инклузивните принципи, за користење на средства на асистивната технологија, алтернативни средства за комуникација;
- обезбедување на превоз од местото на живеење до образовната установа;
 - други мерки во согласност со позитивните законски прописи.

Потребно е унапредување на соработката меѓу Министерството за труд и социјална политика, Министерството за образование и наука и Министерството за здравство со цел создавање механизам за рано препознавање, превенција и навремена идентификација на секоја потреба од дополнителна поддршка за децата **од нула до шест годишна возраст**, како и обезбедување навремени информации и поддршка на родителите/старателите на децата.

Функционалната проценка и проценка на потребите на детето за дополнителна поддршка се прави на барање на родителите/старателите на детето и по службена должност - по иницијатива на институциите од областа на образованието, здравството или од социјална заштита, и даватели на социјални услуги, со согласност на родителите или старателите.

Ако родителот, односно старателот не се согласува со поведување постапка за проценка, а таквата одлука е штетна за детето, на иницијатива на поединец или институција, тогаш Центарот за социјална работа по службена должност ја поведува постапката со цел најдобриот интерес за детето.

Покрај моделот на интервенции за поддршка во рамки на училиштата, треба да се гради и надворешен систем на поддршка кој ќе биде на две нивоа:

- национално/регионално - мрежа за стручна поддршка и ресурсни центри за спроведување на инклузивното образование во училиштата (градење капацитети на училиштата и училишните инклузивни тимови) и
- локално – мобилизирање на постоечките ресурси во локалната средина, значајни за поддршка на инклузивното образование (локалната самоуправа, центри за поддршка, сервисни служби, граѓански организации), во насока на целосно искористување на нивните потенцијали и можности за поддршка и имплементација на инклузивното образование.

V. УЛОГА И ОДГОВОРНОСТИ НА ЧИНТЕЛИТЕ ВО ОБРАЗОВАНИЕТО

Сите чинители во образованието треба координирано и активно да учествуваат во сите фази од реализација на процесите за реформи на образованието (од дизајнирање, преку развивање и имплементација), со цел да се обезбедат инклузивни наставни програми, учебници, оценување и други потребни ресурси за постигнување на социјална инклузија. Инклузијата не е само избор за креаторите на политиките. Инклузијата подразбира и промена во умствениот склоп (начинот на размислување) кај мнозинството во заедницата, вклучително и кај вработените во институциите кои треба да ја имплементираат, односно градење на ставови и верувања дека способностите не се дадени еднаш засекогаш и тие можат да се развиваат преку труд и работа на себе. Во таа смисла, обезбедувањето на инклузивното образование не е единствена одговорност на образовните институции⁶.

- **Наставниците** се клучни за обезбедување квалитетно воспитание и образование за сите деца. Добро обучените, поддржани и мотивирани наставници влијаат врз пристапот, учеството и успехот на сите деца, а особено на децата со посебни образовни потреби на кои им треба дополнителен поттик и поддршка за да дојдат и да останат на училиште.⁷

Инклузивниот наставник во својата воспитно-образовна работа ги почитува следните принципи:

- Инклузивното образование е одговорност на сите наставници.
- На сите наставници континуирано им се потребни нови вештини и знаења кои треба да ги стекнат за да може да развиваат колаборативна училишна култура и да реализираат настава во инклузивни паралелки согласно меѓународните стандарди за инклузивно образование.
- Инклузивното образование налага наставниците постојано да размислуваат за тоа како учат учениците и учествуваат во паралелката, училиштето и заедницата и за тоа како да ги земат предвид различните потреби и стилови на учење (визуелни, аудитивни, читачко-пишувачки и кинестетички) на учениците.

⁶ Global Education Monitoring Report 2020. Inclusion and Education: ALL MEANS ALL. Достапен на: <https://www.unesco.org/gemreport>

⁷ УНИЦЕФ: Наставници, инклузивна настава и педагогија во чиј центар се децата. Достапно на: https://www.unicef.org/northmacedonia/media/4146/file/MK_ChildCentredTeaching_Report_MK.pdf

Вредностите и ставовите на наставниците се од суштинско значење за инклузивното образование. Наставниците кои веруваат дека се одговорни да ги учат сите деца, се поефективни во целина.

- **Предучилишни установи** - се средини каде се врши првата идентификација на дел од децата со посебни образовни потреби и се нуди помош на родителите за поттикнување на развојот на детето и обезбедување дополнителна поддршка. Тие ја олеснуваат вертикалната транзиција кон образованието на децата со посебни потреби и се релевантен извор на информации потребни за наставниците од основните училишта.
- **Училишта** - (основни и средни училишта) - ги препознаваат и вложуваат напори да одговорат на потребите на сите деца и преку принципите на разумно прилагодување креираат стимулативна училишна средина за учество и учење на секој ученик. Активно соработуваат и негуваат партнерски односи со родителите/старателите и сите релевантни чинители кои се вклучени во поддршката на учениците со посебни образовни потреби. Една од значајните улоги на училиштата е препознавање на способностите на учениците со посебни образовни потреби и нивен развој во самостојни индивидуи, конкурентни на пазарот на трудот. Училиштата водат евиденција и се грижат за сите деца кои не се запишани во училиште и за учениците кои неоправдано не го посетуваат училиштето.
- **Образовните асистенти** - учествуваат во наставата на различни начини, секогаш под супервизија на наставникот, за да се подобри процесот на учење. Тие можат да ја фасилитираат групната работа со учениците, повремено да работат индивидуално со одредени ученици на зајакнување на нивните вештини, да помогнат во менаџирање во училишната средина (менаџмент на дисциплина, мотивација, емоции и потреби на учениците). Целта на поддршката која ја даваат образовните асистенти е преку соработка со наставниците и со примена на методите на кооперативно учење и поучување да им помогнат на учениците да учествува во воспитно-образовниот процес, максимално да ги реализираат своите потенцијали и да стекнуваат самостојност и социјална вклученост во училишната средина.
- **Личните асистенти** - се ангажираат како поддршка на учениците со попреченост, во изведување на секојдневните активности. Целта на поддршката која ја дава личниот асистент е да му овозможи на ученикот со попреченост соодветна индивидуална практична помош при задоволување на

основните потреби во секојдневниот живот: движење, одржување на личната хигиена, хранење, облекување и комуникација со другите. Ваквиот вид поддршка овозможува ученикот да стекне поголемо ниво на самостојност и функционалност, како основа за полесно вклучување во воспитно -образовниот процес и активностите во заедницата.

- **Образовни медијатори** - се ангажираат за децата кои потекнуваат од социјално депривирани средини и за оние кои се надвор од воспитно - образовниот систем. Улогата на медијаторите е информирање за можностите и пристапот до училиштата, спроведување редовни средби за сензибилизација на населението и вработените во основното училиште со спецификите и потребите на ранливите групи во делот на образованието, редовна соработка со стручните соработници и наставниците за подобрување на постигањата на учениците, преземање активности за спречување на прерано напуштање на воспитно - образовниот процес на учениците. Потребата за ангажирање на образовен медијатор се врши на барање на училиштето во кое е запишан или треба да се запише ученикот, кое се доставува до Министерството за образование и наука. Образовните медијатори се ангажираат по пат на јавен повик, кој го спроведува Министерството за образование и наука.
- **Тутори-волонтери** – согласно со програмата за обезбедување таторство на ученици од основното образование, која ја утврдува министерот, заради обезбедување дополнителна поддршка за учениците по предметите кои се дел од наставниот план во учебната година во која е запишан ученикот, можат преку таторство за изучување на јазикот на наставата да придонесат за надминување на јазичната бариера кај децата чиј мајчин јазик е различен од јазикот на наставата.
- **Основни училишта со ресурсен центар** - со развојот на инклузијата, посебните училишта се трансформираат во училишта со ресурсен центар и стануваат национални, односно регионални центри кои ќе ги нудат своите стручни, материјални и просторни ресурси за учениците со попреченост, нивните семејства и воспитно-образовниот кадар во училишта. Тие ќе вршат индивидуален третман и рехабилитација, ќе ја обезбедуваат образовната и личната асистенција, ќе учествуваат и во реализација на дел од модифицираната програма за учениците со комплексни потреби, согласно со препораката на стручното тело за функционална проценка.

- **Центри за поддршка на учењето** - со развојот на инклузијата, посебните паралелки при училиштата се трансформираат во центри за поддршка на учењето и ќе ги нудат своите стручни, материјални и просторни ресурси за учениците со попреченост, нивните семејства и воспитно - образовниот кадар во училиштата. Тие ќе вршат индивидуален третман и рехабилитација и ќе учествуваат и во реализација на дел од модифицираната програма за учениците со комплексни потреби, согласно со препораката на стручното тело за функционална проценка.
- **Универзитети** - особено значајни за процесот на инклузија се високообразовните институции кои образуваат и продуцираат наставнички кадар. За да се унапредат компетенциите на идните наставници и стручните соработници, универзитетите, односно факултетите кои образуваат наставнички кадар ќе направат нови студиски програми усогласени со меѓународните стандарди за инклузивно образование. Универзитетите ќе учествуваат и во делот на поддршка на наставниците на работните места, преку практичната настава со студентите во инклузивните училници.
- **Министерство за образование и наука (МОН)** – креира инклузивни политики, обезбедува соодветни ресурси на училиштата (човечки, материјални и финансиски) за спроведување на инклузивното образование, ги следи инклузивните практики во секое училиште, расположливите човечки ресурси и расположливите ресурси во заедницата/општината, со цел дополнителна поддршка на учениците кои имаат потреба од тоа.
МОН треба да развива стратегија за премин на децата со попреченост од посебните во редовните училишта и да го поддржува процесот на трансформација на посебните училишта во училишта со ресурсни центри, каде спаѓа и програмата за развој на капацитетите на кадарот кој работи во тие училишта.
- **Биро за развој на образование (БРО)** - се залага за унапредување и усовршување на наставата и учењето на учениците со посебни образовни потреби, реализира развојни истражувања од областа на инклузивното образование, врши советодавна – стручна работа за поддршка на училиштата во делот на обезбедување квалитетна настава и обезбедување алатки за евидентирање, следење и документирање на напредокот на учениците со посебни образовни потреби. БРО работи на креирање, акредитирање и спроведување на програми за обуки од областа на инклузивното образование,

со цел стручно усовршување на воспитно-образовниот кадар и вреднување на постигањата на учениците, публикување прирачници, списанија и други дидактички материјали за поддршка на наставата за подобрување на инклузивното образование.

- **Центар за стручно образование и обука (ЦССО)** – улогата на центарот е во насока на анализа и проучување на системите за стручно образование, проектирање на нови системски и концепциски решенија за одделни нивоа и видови на стручно образование, истражување на пазарот на трудот и предлагање на занимања кои се актуелни, развој на образовни стандарди кои го вклучуваат концептот на инклузија, поддршка на училиштата и социјалните партнери за прилагодување и реализација на практичната обука на учениците со попреченост, подигање на квалитетот на образование во стручните училишта со акцент на инклузивното образование и подготовка на наставниците од стручните училишта за спроведување инклузивно образование.
- **Државен испитен центар (ДИЦ)** – ги дефинира и овозможува прилагодувањата во процесот на надворешни мерења на постигањата на учениците и државните тестирања, со цел задоволување на потребите на учениците со посебни образовни потреби, не само од аспект на технички прилагодувања и поддршка, туку и од аспект на содржински прилагодувања. ДИЦ во своите модули за обука и лиценцирање на идните директори на училишта, задолжително ќе има модул/и за инклузивно образование и ќе ги земе во предвид постигнатите резултати од оваа област, како особено значајни.
- **Државен просветен инспекторат (ДПИ)** – во склоп на интегралната евалуација, како и вонредните надзори ги следи и оценува инклузивните практики во секое училиште врз основа на јасно дефинирани индикатори кои се вклучени во индикаторите за квалитет на работата на училиштата. ДПИ следи на кој начин училиштето го организира и реализира наставниот план и програма, односно дали ефикасно ги спроведува мерките за поддршка на учењето.
- **Министерство за труд и социјална политика - (МТСП)**- ја следи и унапредува работата на предучилишните установи, дневните центри и другите социјални установи кои нудат поддршка на училиштата, преку своите услуги. Преку подрачните центри за социјална работа, МТСП учествува во процесот на детекција на децата со посебни образовни потреби, кои се надвор од

образование. Ова министерство обезбедува и лиценцирање на сервисни служби кои нудат социјални услуги за лицата со попреченост.

- **Стручни тела за функционална проценка** – имаат улога да вршат функционална проценка во согласност со Меѓународната класификација на функционирање, попреченост и здравје – МКФ, на децата или младинците кои имаат потреба од дополнителна поддршка, да донесат официјална одлука за типот на поддршка, контекстот на учење, да даваат препораки на родителот како да го поддржува детето и континуирано да го следат учењето и опкружувањето за учење и координација на поддршката и комуникацијата меѓу родителите, наставниците и стручните лица.
- **Локална самоуправа** – го следи и поддржува процесот на инклузивно образование на локално ниво, ја поддржува меѓуресорската соработка, обезбедува услуги на локално ниво за да се унапреди инклузијата на децата со посебни образовни потреби. Локалната самоуправа го афирмира концептот на инклузија на повисоко ниво, го вклучува во своите акциони планови и превзема активности за сензибилизација на пошироката локална средина во однос на ова прашање. Исто така, е одговорна за подобрување на физичката пристапност на училиштата, но и на сите јавни објекти отворени за широка популација и води грижа за вклучување на сите деца од својата општина во образовниот процес. Локалната самоуправа има клучна улога во одредувањето на реоните и во ефективното спроведување на реонизацијата, како предуслови за интеграција на децата од сегрегирани заедници.
- **Граѓански организации** - го актуелизираат прашањето на инклузија и ги застапуваат и лобираат за интересите на децата со посебни образовни потреби и нивните семејства. Овие организации нудат поддршка на училиштата и на родителите/старателите на децата со посебни образовни потреби на локално ниво, национално ниво и ги поддржуваат во остварувањето на нивните права и можности.
- **Сервисни служби** - се специјализирани и лиценцирани во областа на спроведување непосредни услуги кон децата со посебни образовни потреби и нивните семејства. Сервисните служби нудат услуги за советодавна поддршка на родители и ги насочуваат во процесот на преземање неопходни чекори за поддршка на децата со посебни образовни потреби. Овие служби се во надлежност на МТСП.

- **Дневни центри** - со својата стручност и компетенции нудат поддршка на училиштата, а имаат и можност и потреба за креирање нови услуги на локално ниво за децата со посебни образовни потреби и нивните семејства и истите се во надлежност на МТСП.

VI. ЗАПИШУВАЊЕ ВО ПРЕДУЧИЛИШНО, ОСНОВНО И СРЕДНО ОБРАЗОВАНИЕ

Запишувањето на децата во предучилишните установи е клучно за нивна успешна социјална инклузија во текот на животот. За да се овозможи навремено запишување и да се зголеми опфатот на деца родени со ризик и пречки во развојот, деца од различни ранливи категории, во предучилишните установи, неопходно е да се преземаат следните мерки: приоритет при запишувањето, обезбедување финансиски субвенции за запишување, обезбедување на компетентни лица за поддршка (педагог, психолог, специјален едукатор и рехабилитатор, логопед, социјален работник и др).

Предучилишните установи ќе ги поддржуваат децата со посебни потреби преку приспособување на начинот на работа кон секое дете, а со тоа и обезбедување на нивно активно учество во соодветни активности, базирани на игра.

Училишната комисија за запишување на детето во прво одделение клучните информации за него ги добива од родителите/старателите, со што тие учествуваат во процесот на проценка на своето дете и носат важни одлуки во животот на детето, вклучително и за формалното и неформалното образование.

Првичната проценка која се одвива во училиштето се базира на различни извори и методи (разговор, набљудување на детето во разни ситуации и средини, базична проценка на функционалности – моторика, внимание и концентрација, прифаќање напори, комуникација, перцепции, емоционална состојба), со што се добиваат податоци за иницијалната состојба во поглед на силните страни/потенцијалите како и потребите за поддршка на детето.

При запишувањето на детето со попреченост во прво одделение родителот/старателот потребно е да достави и мислење/функционален профил од стручно тело за функционална проценка. Доколку училишната комисија за запишување на деца во прво одделение процени дека детето има одредени функционални потешкотии, а родителот/старателот не доставил мислење/функционален профил од стручно тело за функционална проценка, во

најдобар интерес на детето е да го упати родителот/старателот кај стручното тело за проценка, со цел да се добијат релевантни информации и насоки за потребните мерки за поддршка.

Во понатамошниот период на образование на детето, доколку училишниот инклузивен тим утврди дека ученикот има потреба од дополнителна поддршка во воспитно - образовниот процес, тој може да му препорача на родителот/старателот да го однесе детето на функционална проценка кај стручното тело за таа намена. При упатувањето, УИТ изготвува свое мислење за потешкотиите со кои се соочува ученикот.

Доколку родителот одбие да ја започне постапката, а е во најдобар интерес за детето, училиштето по службена должност ја започнува постапката.

За поефикасно и посеопфатно собирање на релевантни информации во насока на поквалитетна првична проценка и запознавање со детето, особено придонесува соработката на основното училиште со предучилишните установи преку задолжително преземање на документацијата (развојното досие) за детето од нив. На тој начин се овозможува мониторинг и евалуација на развојот и напредокот на секое дете и се создава можност за навремено планирање на мерките за поддршка кои треба да ги добие секое дете.

Овој вид на соработка особено е важен при преминот на учениците со посебни образовни потреби од одделенска во предметна настава, како и од основно во средно образование, при што училишните инклузивни тимови од основното и средното училиште задолжително треба да овозможат сите релевантни информации за ученикот на безбеден и доверлив начин да бидат пренесени. На тој начин инклузивниот тим за ученикот кој ќе биде формиран во средното училиште ќе може да го продолжи воспитно - образовниот процес на начин кој е во најдобар интерес на ученикот.

Училиштето исто така може да стапи во контакт и да соработува и со други институции и организациите во чии активности/програми е вклучено детето.

VII. ПОДГОТОВКА НА УЧЕНИЦИТЕ ЗА МОЖНОСТИТЕ ШТО ГИ НУДИ ПАЗАРОТ НА ТРУДОТ

Транзицијата е процес која треба да обезбеди активно учество на ученикот и почитување на неговиот/нејзиниот избор при носењето одлуки. Сите чинители вклучени во воспитно - образовниот процес треба да соработуваат и да развиваат индивидуален транзициски план (ИТП) за понатамошниот развој на ученикот по

завршување на одреден степен на образование, во рамки на годишната програма за работа на училиштето.

Разработката на индивидуалниот транзициски план и креирањето портфолио за професионална ориентација, советување и професионално оспособување треба да започне со самото вклучување на ученикот во воспитно-образовниот процес. Примената на описното оценување и дополнителните анализи во континуираното следење на развојот на ученикот и неговите постигнувања ќе дадат насока за кариерно советување, професионално оспособување и конкурирање на пазарот на трудот. Процесот вклучува собирање информации, посета на работните места, размислување и носење одлуки за животот по завршување на училиштето. Училиштето треба да ја обезбеди целата неопходна поддршка на ученикот за да може да донесе издржана и информирана одлука за можностите за кои ќе се одлучи по завршување на училиштето, врз основа на личните очекувања за својот живот во општеството, со соодветна професионална, социјална и семејна инклузија.

Разработката на ИТП треба да се раководи од тоа дека планирањето за секое лице се врши поединечно, со следење на принципите за универзално образование на младите луѓе, рамноправност, инклузија, флексибилност и самоопределување. Крајната цел на инклузивното образование е да се обезбеди целосна инклузија на лицата со посебни образовни потреби во „работниот свет на возрасните“. За да се оствари таквата цел, е неопходно:

- Сите образовни активности да се насочени кон градење на клучните компетенции на ученикот за доживотно учење;
- Кариерното советување за сите ученици треба да започне од основното образование. Учениците со ПОП треба да бидат вклучени во програми за професионална ориентација со кои ќе развијат вештини за самозастапување на пазарот на трудот;
- Воспоставување тесни партнерства меѓу училиштата и компаниите со цел олеснување на процесот на премин од образование кон вработување и креирање услови, преку разумно прилагодување, за вклучување лица со посебни образовни потреби во работен процес, на еднаква основа со сите.

VIII. ОБЕЗБЕДУВАЊЕ УСЛОВИ ЗА ИНКЛУЗИВНО ОБРАЗОВАНИЕ

- Улогата на инклузивни тимови во училиштата

За развој на поквалитетно образование за сите деца, а согласно законските одредби, во училиштата се формираат и работат два вида на инклузивни тимови:

- **Училишен инклузивен тим**, кој го формира директорот на училиштето е составен од седум члена и тоа: педагог, односно психолог, односно социјален работник, двајца наставници од редот на вработените во училиштето, двајца родители/старатели, специјален едукатор и рехабилитатор и директорот на училиштето. Доколку училиштето нема стручен соработник од одреден профил се определува лице од училиштата со ресурсен центар или од центрите за поддршка на учењето. Училишниот инклузивен тим се грижи за инклузивните политики и практики на ниво на целото училиште, ги осмислува и спроведува планираните активности и води грижа истите да бидат усогласени и применети во воспитно-образовната работа.
- **Инклузивен тим за ученик**, го формира директорот на училиштето и е составен од: наставниците на ученикот, родителот/старателот, педагогот, односно психологот, односно социјалниот работник во училиштето и специјалниот едукатор и рехабилитатор. Доколку училиштето нема стручен соработник од одреден профил се определува лице од училиштата со ресурсен центар или од центрите за поддршка на учењето. Во овој тим, по потреба, можат да се вклучуваат и други лица кои даваат поддршка на ученикот (лекар, друг вид на стручен соработник или рехабилитатор со кој ученикот работи надвор од училиштето и слично), како и образовен или личен асистент, доколку истиот е препорачан од стручното тело за функционална проценка и работи со ученикот. Инклузивниот тим за ученик во фокусот на својата работа го има конкретниот ученик за кого е формиран овој тим, односно тој ги спроведува мерките за поддршка во учењето согласно со препораките од стручните тела за функционална проценка. Во таа смисла, доколку е препорачано, училишниот тим за ученик изготвува ИОП за ученикот со попреченост согласно со неговите индивидуални потенцијали и потреби и работи со ученикот според него.

- **Училишни програми и планови**

Училиштата, врз основа на претходно спроведена самоевалуација, изготвуваат развојна програма за работа на училиштето за период од четири години, врз основа на која секоја учебна година се изготвува годишна програма за работа на училиштето. Во

овие документи неопходно е да се содржани информации за состојбата со инклузивното образование во училиштето, како и насоки, мерки и активности за тоа како инклузивните процеси постојано да се унапредуваат. Мерките, кои потоа се разработуваат во акциони планови, главно ги опфаќаат следните сегменти:

- градење на капацитетите на училиштето и на наставниците за успешна инклузија и воспитание и образование на децата со посебни образовни потреби (обезбедување физички, организациски, професионални и процедурални предуслови за инклузивно образование и навремено планирање и намена на средства за истото);
- работа со учениците, наставничкиот кадар, стручните соработници и родителите за градење и негување на инклузивна клима во училиштата;
- подигнување на професионалните компетенции на наставниците за примена на интерактивни приоди во наставата, педагошка проценка на учениците, како и индивидуализирана настава;
- градење соработка со родителите, релевантните здруженија и институции во локалната заедница (општинска администрација, здравствена и социјална заштита) за успешно реализирање на инклузивното образование, како и за подигање на јавната свест за неговото значење.

- **Физичко опкружување и употреба на технологија**

Пристапот до образование значи и прилагодување на физичкото опкружување, односно отстранување на бариерите кои можат да го оневозможат или отежнат функционирањето на ученикот во училишната средина. За таа цел училиштата како и училиштата со ресурсен центар и локалната самоуправа се грижат за:

- Отстранување на архитектонските пречки, со што се обезбедува пристапност до училишната зграда и сите простории за учениците, родителите и наставниците со било која форма на физичка или сензорна попреченост;
- Прилагодување на мебелот и опремата во училницата согласно посебните потреби на учениците;
- Адаптирање на дел од тоалетите на посебните потреби на учениците;
- Обезбедување на планови, означување на правец на движење и релјефни ленти за полесна ориентација во просторот;
- Набавка на асистивна технологија (наставни и други помагала) за отстранување на бариери во инклузивно образование на учениците со посебни образовни потреби.

- Во процесот на поддршка на иклузивното образование важна алатка е и информатичко - комуникациската технологија која овозможува.⁸
- Учениците ефикасно да користат ИКТ во процесот на учење, со што се поддржува учеството преку индивидуализирани форми на наставна работа, за сите ученици со посебни образовни потреби.
- Наставниците ефикасно да користат ИКТ за поддршка на учењето во инклузивно опкружување, за што им е потребно континуирано стручно усовршување за примена на технологијата, во и надвор од училиштето.

За реализација на дел од активностите кои треба да се преземат, а за кои е неопходна дополнителна финансиска и друг вид поддршка на училиштето, истата може да се обезбеди во рамките на различни дејности: образование, социјална заштита, здравство. Дополнителната финансиска и друг вид поддршка ќе бидат главно обезбедувани и координирани од страна на Локалната самоуправа и Министерството за образование и наука.

- **Компетенции на наставникот и значењето на врсничката поддршка**

Наставниците имаат суштинска улога во животот на учениците. Постојењето на позитивен став кон сите ученици и подготвеноста за соработка со други стручни лица се сметаат за основни принципи во наставата. Сите наставници треба да бидат посветени на процесот на учење кај сите ученици за да ги стекнат вештините на 21 век: дигитална писменост, комуникациски вештини, вештини за маркетинг и продажба, брзо и самоуверено прифаќање на промени, емоционална интелигенција, вештини за тимска работа. Во текот на иницијалното и континуираното образование, наставниците треба да развиваат соодветни вештини за да одговорат на различните потреби на учениците. Оттука, наставниците мора да преземат одговорност за своето доживотно учење.

Европската агенција за посебни потреби и инклузивно образование⁹ идентификувала неколку ефективни пристапи во наставата за учениците кои учат во хетерогени одделенија во однос на компетенциите на воспитно образовниот кадар (ставови и верувања, знаења, вештини и способности).

- **Ставови и верувања:**

⁸ European Agency for Special Needs and Inclusive Education. Достапно на: <https://www.european-agency.org/sites/default/files/Information%20and%20Communication%20Technology%20for%20Inclusion.pdf>

⁹ European Agency for Special Needs and Inclusive Education. Достапно на: <https://www.european-agency.org/resources/publications/teacher-education-inclusion-profile-inclusive-teachers>

- Ефективните наставници се наставници на сите ученици;
 - Наставниците преземаат одговорност да го олеснуваат учењето кај сите ученици во паралелката;
 - Способностите на учениците не се постојани; сите ученици имаат можност да учат и да се развиваат;
 - Учењето е процес и целта е сите ученици да развиваат вештини за „учење како да се учи“.
 - Процесот на учење, во основа, е ист за сите ученици – има многу мал број на „посебни техники“;
 - Во некои случаи, кога се забележуваат тешкотиите во учењето се наметнува потреба за прилагодувања на наставниот план, наставните програми и пристапите во наставата.
- **Суштинско знаење и разбирање:**
 - Теоретски познавања за начините на кои учениците учат и моделите на настава кои го поддржуваат процесот на учење;
 - Пристапи за позитивно однесување и управување со училницата;
 - Управување со училницата (физичкото и социјалното опкружување) во функција за поддршка на учењето;
 - Начини на идентификување, а потоа и надминување на разни пречки за учењето и нивните импликации врз пристапите во наставата;
 - Развој на основни вештини – клучни компетенции – поврзани со пристапите во наставата и оценувањето;
 - Проценка на методите на учење со акцент на идентификување на силните страни кај ученикот;
 - Диференцијација на содржината во наставниот план, процесот на учење и материјалите за учење за да може учениците да се вклучат и да ги задоволат нивните различни потреби;
 - Индивидуализирани пристапи за учење за сите ученици со што учениците се поддржуваат за да развиваат автономност во учењето;
 - Развој, имплементација и ефективен преглед на индивидуалните образовни планови (ИОП и модифицирани програми), кога тоа е соодветно.

- **Вештини и способности:**

- Примена на лидерски вештини во училницата каде се вклучени систематски пристапи за позитивно управување со училницата;
- Работа со поединечни ученици, како и со хетерогени групи;
- Користење на воспитно-образовниот процес како алатка за инклузија, со што се поддржува пристапот до учење;
- Опфаќање на содржини кои се однесуваат на разликите во процесите за изработка на наставните програми;
- Различни методи, содржини и исходи во учењето;
- Работа со учениците и нивните семејства за да се воспостави индивидуално учење и дефинирање на цели на учењето;
- Олеснување на учењето по пат на кооперативно учење каде учениците соработуваат и си помагаат едни со други на разни начини – вклучително и врсничко поучување.
- Примена на различни наставни методи и пристапи во наставата на систематски начин;
- Користење на ИКТ и асистивна технологија во поддршка на флексибилните пристапи кон учењето;
- Пристапи во наставата кои се базираат на докази за да се реализираат целите на учењето, флексибилна настава и давање јасни повратни информации на учениците;
- Користење на формативно и сумативно оценување во поддршка на учењето, кое не врши етикетирање и не води кон негативни последици за учениците;
- Решавање на проблеми заедно со учениците;
- Примена на разни вербални и невербални комуникациски вештини за да се олесни процесот на учење.

Од суштинско значење е постојано да се развиваат компетенциите на наставниците и стручните соработници преку обуки акредитирани и препорачани од страна на Бирото за развој на образованието.

Исто така, МОН и Бирото за развој на образование треба да обезбедат поддршка за инклузивните практики во наставата преку:

- Ставање на располагање разни прирачници и водичи за инклузивно образование за сите училишта;
- Развивање на мрежа на училишта со воспоставени добри практики и платформи за објавување на квалитетни наставни практики и материјали;

- Давање можност на сите училишта да бараат директна помош или поддршка од мрежата на училишта и наставници со воспоставени добри практики за инклузивно образование.

- **Врсничка соработка**

- Врсничко поучување или кооперативното учење претставува добра основа за подобрување на постигнувањата кај сите ученици.
- Кооперативното учење овозможува поттикнување и унапредување на инклузивната клима во училиштето и во училницата.
- Овозможува секое дете да почувствува дека е прифатено, ценето и вредно.
- Заедничкото решавање на конфликтите создава клима во која има споделена одговорност и каде од учениците се бара заеднички да ги решаваат.

Училиштето и училишниот инклузивен тим треба постојано да даваат поддршка за наставните практики и инклузивната клима во училиштето преку подготовка на:

- Адекватни механизми за кооперативно учење на ниво на училиште (прашања поврзани со работата со ранливи групи, како и употреба на адекватни методи на учење).
- Систем за наградување на наставниците преку кое ќе се препознаваат и јакнат добрите практики во училиштето.

IX. ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈА, ИНДИВИДУАЛЕН ОБРАЗОВЕН ПЛАН (ИОП) И МОДИФИЦИРАНА НАСТАВНА ПРОГРАМА

За активно и продуктивно учество во училишните и воннаставните активности некои ученици имаат потреба од поддршка. За таа цел наставникот прави целни интервенции, односно применува диференциран пристап во планирањето и реализацијата на наставата за да им овозможи на учениците да учествуваат и можност да ги постигнат резултатите од учењето.

Диференцијација е прилагодување на наставата и учењето кон потребите и можностите на учениците. Таа е процес со кој се планираат активностите во врска со резултатите од учењето од наставната програма, методите на учење и активностите на учење за да се задоволат потребите на секој ученик поединечно. Со неа обезбедуваме задачата да е соодветна на индивидуалните потреби на учениците, вклучувајќи ги и учениците со посебни образовни потреби.

При диференцијацијата може да се користат различни стратегии, како на пример:

- Секој ученик работи на своја задача со свое темпо;
- Се предава на средно ниво (исти материјали, прашања, упатства) за сите ученици, но поспособните добиваат посложена задача, а тие што имаат тешкотии добиваат дополнителна помош;
- Поделба на паралелката во групи според способности (секоја група добива различна по сложеност задача, но целите на учење се исти);
- Задачите се подредени по сложеност, така што до најсложените задачи стасуваат само најспособните;
- Се дава иста отворена задача и секој работи со максималниот квалитет што може да го постигне;
- Учениците сами избираат задачи што ќе ги решаваат;
- Сите имаат исти задачи, но во групата учениците си помагаат едни на други;
- Сите добиваат исти работни листови и ги решаваат со сопствено темпо;
- Сите ученици обработуваат одделен аспект на темата, но секој на свој начин.

- **Индивидуален образовен план**

Некои ученици и покрај диференцијацијата на наставата не можат да се вклучат и да напредуваат во учењето, затоа на овие ученици им се потребни поинтензивни интервенции односно изготвување на индивидуален образовен план (ИОП) од страна на инклузивен тим за ученик (ИТУ). Инклузивниот тим за ученикот подготвува ИОП за ученикот со попреченост согласно со неговите индивидуални потенцијали и потреби, во рок од 30 дена од денот на започнување на настава на ученикот во училиштето и ги спроведува мерките за поддршка во учењето согласно со препораките од стручните тела за функционална проценка, или, пак, од денот на утврдување на потребата за образование по ИОП. Целта на примената на индивидуалниот образовен план е постигнување оптимална вклученост на детето/ученикот во редовните активности во наставата, како и негова прифатеност и независност во групата вршници. Индивидуалниот образовен план вклучува адаптации во резултатите од учењето на наставната програма, воведување специфични активности и наставни методи што ќе овозможат постигнување на резултатите од учењето.

При изработката на ИОП инклузивниот тим за ученикот соработува со останатите наставници и стручни соработници кои се вклучени во воспитно - образовниот процес на ученикот.

За секој ученик со посебни образовни потреби се изготвува долгорочен, среднорочен и краткорочен ИОП.

- **Структура на индивидуалниот образовен план (ИОП)**

- **Основни информации за ученикот** - во овој дел се содржани лични податоци за ученикот и други потребни информации како што се: историја за образованието; податоци за претходни интервенции; медицинска историја (доколку ја има), опис на сегашното ниво на функционирање на ученикот/развоен статус во целина, а потоа по области (развојно-когнитивна, емоционална, физички и социјален статус), како и индивидуалните карактеристики на детето (преференции, способности, потреби, интереси и сл).
- **Тековно ниво на постигнување во различни области**- овој дел опфаќа листа со сите наставни предмети за кои ученикот има потреба од поддршка, тековното ниво на постигнување на ученикот за секој предмет за кој тој има потреба од поддршка, силните страни и потребите кои се однесуваат на учењето на ученикот и соодветни податоци за оценувањето, како доказ за одлуката дека ученикот има потреба од поддршка.
- **Идентификација на приоритетните потреби** – откако ИТУ го документирал профилот и постигнувањето на ученикот (точка 1 и 2) тие информации може да се употребат за идентификување на областите во кои ученикот има потреба од поддршка и да се определат приоритетите. Овие приоритетни области треба да се групираат во различни функционални области при што задолжително се земаат предвид препорачаните развојни цели и интервенции од стручните тела за функционална проценка. При идентификацијата на приоритетните потреби треба да се земат предвид моменталните можности и функционалности на детето, како и стекнатите компетенции и потреби за секоја област за која е потребна поддршка. Врз основа на идентификацијата на приоритетните потреби на ученикот се планираат резултатите од учењето кои треба да бидат специфични, мерливи и достижни.
- **Идентификација на наставните стратегии и стратегиите за оценување** – во овој дел се опишуваат начини за работа со ученикот, опис на специфичните методи, техники и активности при реализација на наставата и оценувањето,

резултати што се очекуваат да ги постигне ученикот, наставни средства/ресурси кои ќе бидат потребни за спроведување на ИОП како и улоги и одговорности на различните чинители.

- **Временска рамка за спроведување** – се однесува на временскиот период на започнување на спроведувањето на ИОП, периодот на самото спроведување и временскиот период на анализа на напредокот на ученикот.
- **Извештај за напредокот** – е составен дел на индивидуалниот образовен план за постојано оценување и собирање податоци што ќе се користат за да се утврди напредокот на ученикот. Во извештајот се запишуваат постигнатите резултати од учењето, начинот на кој ќе се известува за постигнувањето на ученикот, определување на временскиот период во кој ќе се изготви извештајот и фреквенцијата на известување.
- **Имиња и позиции на членовите на тимот за изработка и реализација на ИОП.**
- **Следење, евалуација и ревидирање на ИОП.**

- **Модифицирана наставна програма**

За учениците со комплексни потреби се изработува модифицирана наставна програма.

Модифицираната наставна програма се подготвува за секој воспитно-образовен период на основното образование и со неа се определуваат резултатите од учење базирани на компетенциите со кои учениците треба да стекнат и развијат самостојност, личен развој и социјални односи. Имено, со модифицираната наставна програма учениците со комплексни потреби треба да стекнат знаења и вештини за: самостојна грижа и обавување на културно хигиенски навики, основна комуникација, развивање на психомоторните функции, елементарни знаења од одделните воспитно-образовни подрачја, стекнување основните животни или психосоцијални вештини за личен развој, интерперсонални односи, општествени односи, здраво живеење и однос со надворешната средина.

Учениците со комплексни потреби, дел од наставата која се реализира според модифицирана програма, може да ја посетуваат во основно училиште со ресурсен центар или во центар за поддршка на учењето, доколку тоа е во најдобар интерес за овие ученици, а согласно со препораката на стручното тело за проценка.

- **Структура на модифицирана наставна програма**

- **Основни информации за ученикот** – во овој дел се содржани лични податоци за ученикот и други потребни информации како што се: податоци за претходни интервенции; медицинска историја, опис на сегашното ниво на функционирање на детето/развиен статус во целина, а потоа по области (развијно-когнитивна, емоционална, физички и социјален статус), историја за образованието; како и индивидуалните карактеристики на детето (преференции, способности, потреби, интереси и сл).
- **Тековно ниво на постигнување во различни области** - овој дел опфаќа опис на резултатите од учење базирани на компетенциите со кои ученикот треба да стекне и развие самостојност, личен развој и развој на социјални односи, односно животни вештини, соодветни податоци за следењето на напредокот и постигнатите резултати во учењето, како доказ за одлуката дека ученикот има потреба од ваков вид поддршка, како и нивото на постигнување на резултатите од учењето до периодот на изготвување на модифицирана програма.
- **Идентификација на приоритетните потреби** - при што задолжително се земаат предвид препорачаните развојни цели и интервенции од стручните тела за функционална проценка. При идентификацијата на приоритетните потреби треба да се земат предвид моменталните можности и функционалности на детето, како и стекнатите компетенции и потреби за секоја област за која е потребна поддршка. Врз основа на идентификацијата на приоритетните потреби на ученикот се планираат резултатите од учењето кои треба да бидат специфични, мерливи и достижни.
- **Идентификација на наставните стратегии, стратегиите за поддршка на развојот на животните вештини и стратегиите за оценување** - во овој дел се опишуваат прилагодувањата на материјалите, активностите и постапките за поучување согласно специфичните потреби на ученикот, начините на работа со ученикот и во делот на наставата и во делот на развојот на животните вештини, опис на начинот на следење на постигнувањата и оценувањето на постигнатите резултати од учењето, ресурсите кои ќе бидат потребни за спроведување на модифицираната програма и улогите и одговорностите на различните чинители.
- **Временска рамки за спроведување** – се однесува на временскиот период на започнување на спроведувањето на модифицираната програма, периодот на

самото спроведување и временскиот период на анализа на напредокот на ученикот.

- **Извештај за напредокот** – е составен дел на модифицираната програма план за постојано оценување и собирање податоци што ќе се користат за да се утврди напредокот на ученикот. Во извештајот се запишуваат постигнатите резултати од учењето, начинот на кој ќе се известуваат за постигнувањето на ученикот, определување на временскиот период во кој ќе се изготви извештајот и фреквенцијата на известување.
 - **Имиња и позиции на членовите на тимот за изработка и реализација на модифицираната програма.**
 - **Следење, евалуација и ревидирање на модифицираната програма**
- **Следење, евалуација и ревидирање на ИОП и модифицирана програма**

Училишниот инклузивен тим и инклузивниот тим за ученик се одговорни за спроведувањето на ИОП и модифицирана програма. Родителите/старателите и наставниците кои се дел од воспитно-образовниот процес на ученикот, како и останатите кои даваат поддршка, треба да располагаат со копија од ИОП-от или модифицирана програма и да се запознаени со своите конкретни одговорности.

Училишниот инклузивен тим воспоставува механизми за следење на секое дете кое се образува според ИОП или модифицирана програма, а директорот редовно ја следи и е одговорен за работата на училишниот инклузивен тим.

Евалуација на ИОП-от или модифицираната програма се врши најмалку два пати во текот на една учебна година, а во зависност од потребите и почесто, од страна на инклузивниот тим за ученик при што е неопходно да се направи анализа на знаењата, вештините, очекувани резултати кои ги усвоил ученикот според планираното со ИОП или модифицирана програма како и ефективноста на наставните стратегии кои се предвидени со ИОП-от и модифицирана програма.

Доколку, поголемиот број планирани резултати се постигнати, треба да се изготви нов ИОП или модифицирана програма. Ако поголемиот број на планирани резултати од учењето не се постигнати, ИОП или модифицирана програма треба да се ревидира при што за истите резултати треба да се предвиди подолг временски период и да се применат нови наставни стратегии. Доколку ученикот не е во можност да ги постигне поголемиот број на планираните/ очекувани резултати од учењето и

од ревидираниот ИОП или модифицирана програма, повторно се упатува кај стручните тела за функционална проценка.

- **Дополнителна настава**

Дополнителна настава се организира за ученици кои имаат потреба од дополнителна поддршка за определени наставни предмети за да ги постигнат очекуваните резултати, односно на барање на ученик, негов родител, односно старател или по проценка на наставникот. Наставникот ја планира дополнителната настава согласно со потребите на учениците. За потребата од посета на ученикот на дополнителна настава одделенскиот, односно предметниот наставник води евиденција и го известува родителот, односно старателот на детето во рок од три дена од констатирањето на потребата. Во рамките на дополнителната настава се организира и изучувањето на наставниот јазик со цел надминување на јазичните бариери за децата чиј мајчин јазик е различен од јазикот на кој се одвива наставата.

Х. ВКЛУЧУВАЊЕ НА УЧЕНИЦИ СО НАДМИНАТА ВОЗРАСТ ВО ОСНОВНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Иако основното образование е задолжително за сите деца нашата држава, секогаш поради различни причини (социоекономски статус, припадници на маргинализирани групи итн.) има деца кои не се запишани во училиште или, во текот на образованието го напуштиле училиштето.

- **Запишување на учениците, организација и реализација на наставата**

Со членот 14 од Законот за основно образование се опфатени повеќе аспекти од овој проблем изнесени во посебни ставови и тоа: (1) Децата кои не биле вклучени во настава, а се со надмината возрасна граница за вклучување во соодветното одделение на основно образование, имаат право на основно образование под еднакви услови, како и останатите деца; (2) За децата од ставот (1) на овој член, се изготвуваат прилагодени наставни програми со кои ќе се овозможи вклучување во соодветно одделение на основно образование; (3) Проверката на знаењата на децата од ставот (1) на овој член, ја врши училиштето пред нивното вклучување во воспитно-образовниот процес, со инструменти утврдени од Бирото. По извршената проверка на нивното знаење, се издава потврда со која детето се запишува во соодветното одделение на основно образование; (4) Прилагодените наставни програми од ставот (2) на овој член,

ги изготвува Бирото, а ги утврдува министерот и (5) Формата и содржината на потврдата од став (3) на овој член, ја утврдува министерот на предлог на Бирото.

Согласно наведениот член, секое училиште е должно, доколку се јават ученици со надмината возраст, да ги вклучи во редовната настава.

Имајќи предвид повеќе фактори, пред се, дека учениците со надмината возраст не се чувствуваат вклучени во средината, доколку не се во паралелка со други ученици на нивна или приближна возраст, или пак, дека во зависност од возраста на учениците различно се усвојуваат знаењата и вештините во училиштето, потребно е, во интерес на учениците, да се најде најсоодветното решение за вклучување на овие ученици во училиштето.

Потребно е стручната служба во училиштето и одговорен наставник (од одделенска настава) да направат разговор со учениците од надмината возраст и да се обидат да добијат колку што е можно повеќе податоци за социјалниот контекст на новиот повозрасен ученик/ученичка што се запишува во училиште, како и да изградат однос на доверба, почит и разбирање и да му помогнат на ученикот/ученичката да создаде реални очекувања во врска со наставата и учењето.

Доколку ученикот, до неговото запишување во училиштето, воопшто не посетувал настава (не бил запишан во училиште), го започнува своето образование согласно наставните програми од прво одделение. Меѓутоа, во зависност од возраста на ученикот, тој/таа наставата ќе ја следи заедно со ученици на своја или приближно своја возраст и ќе биде вклучен во паралелка, и тоа:

- во првиот период на основното училиште (се вклучуваат ученици до 10 години, при што училиштето ќе се води по принципот најголемата разлика меѓу ученикот што се вклучува и другите ученици да не е поголема од 2 години) и
- во вториот период на основното училиште (се вклучуваат ученици до 15 години, повторно водејќи сметка разликата во години помеѓу ученикот што се вклучува и редовните ученици да не надминува 2, одосно 3 години доколку е вклучен во шесто одделение).

Доколку пак, ученикот, бил запишан во училиште, па го напуштил, се зема предвид последното сведителство за завршено одделение и тој/таа се запишува во следното одделение, но повторно водејќи се од наведените насоки за вклучување во паралелки со ученици на приближна возраст (не повеќе од две години разлика).

Во случај каде што ученикот што треба да се вклучи во настава, а до тогаш бил вклучен во некое неформално образование или поради определени причини нема

соодветни документи како доказ за завршено определено одделение, а самиот/неговите родители/старатели дадат изјава дека има посетувано настава и завршено определено одделение, се врши проверка на знаењата на ученикот по инструменти/тестови на знаења по определени наставни предмети (мајчин јазик, односно јазик на којшто се изведува наставата, математика и природни науки) што училиштето ќе ги побара за конкретниот ученик/ученичка од Бирото за развој на образованието.

По утврдувањето на знаењата ученикот се распределува во соодветно одделение, почитувајќи ги насоките за вклучување во паралелка на ученици со приближна возраст, во првиот или вториот период на основното училиште.

Доколку во исто училиште има повеќе ученици кои се со надмината возрасна граница, се препорачува истите да не се групираат во иста паралелка, туку да бидат рамномерно распоредени во повеќе паралелки.

- **Настава, учење и напредување на учениците**

По вклучувањето на ученикот во соодветното одделение, наставникот изработува план за работа со ученикот со надмината возраст, врз основа на прилагодените наставни програми изработени од Бирото за развој на образованието.

Наставникот ги следи постигањата на ученикот согласно планот и кога смета дека ученикот ги постигнал очекуваните резултати од определено одделение, го известува Наставничкиот совет и на ученикот му се издава потврда за завршено определено одделение. Наставникот потоа изработува/ го дополнува планот согласно прилагодените наставни програми за следното одделение и го следи напредувањето и постигањата на ученикот.

Во една учебна година, ученикот со надмината возраст, доколку покажува успех и резултати може да добие потврда за завршени две одделенија по прилагодените наставни програми. Тој/таа продолжува да ја следи наставата во истата паралелка во која е распределен.

По мислење на наставниот кој го води ученикот и стручните соработници во училиштето, ученикот доколку не постигне минимум резултати може да остане во истото одделение (доколку не е повозрасен од останатите ученици 2 односно 3 години) за што одлука донесува Наставничкиот совет.

Ученик со надмината возраст не може да биде распределен во третиот период на основното училиште, освен во случај кога има доказ сведителство за завршено шесто одделение, а од одредени причини го напуштил училиштето по завршувањето на шестото одделение.

Сите ученици со надмината возраст до третиот период (до седмо одделение) мора да постигнат успех по прилагодените програми, а наставата во последниот период (од седмо до деветто одделение) да ја следат редовно, по наставните програми за основно деветгодишно училиште.

Сите ученици кои ќе наполнат 16 години, а не го завршиле основното училиште, го продолжуваат основното образование по програмата за образование за возрасни.

- **Други форми на поддршка на учениците со надмината возраст**

Според Законот за основното образование (член 37), на барање на училиштето може да се покрене процедура за доделување на образовни медијатори кои би вршеле подигање на свесноста кај локалното население за важноста на образованието, а кај вработените во училиштето за спецификите и потребите на оваа категорија на ученици.

Училиштето, исто така, во средината во којашто делува, може да покрене информирање и подигање на свеста на родителите кои имаат деца кои се надвор од училиште, преку трибини и работилници уште и со индивидуални посети (реализирани од страна на образовни медијатори и училишни тимови за инклузија).

Во однос на поддршка на овие ученици во процесот на учење, училиштето, односно наставниците треба да ги вклучуваат учениците во дополнителна и/или додатна настава (за полесно усвојување на очекуваните резултати од прилагодените наставни програми, односно за побрзо совладување на одредени содржини и забрзување на процесот за преминување во следно одделение).

Исто така, со Законот за основното образование (член 36) е предвидено и ангажирање на надворешни лица во својство на тутори кои би им помагале на учениците полесно да ги усвојуваат содржините, да пишуваат домашни итн.

Туторите, можеби се најмногу потребни во средини каде учениците се соочуваат со јазични бариери (особено каде македонскиот јазик, односно јазикот на којшто ја следи наставата не им е мајчин јазик на ученици Роми и поради тоа имаат проблеми со следење на наставата).

- **Вклучување на деца бегалци, деца без државјанство во основното образование**

Деца со странско државјанство или деца без државјанство, деца бегалци, баратели на азил, деца со статус на бегалец, деца под супсидијарна заштита и деца под привремена заштита кои престојуваат во нашата држава, исто така, согласно Законот за основно образование (член 13) имаат право на основно образование под еднакви услови како и децата државјани на Република Северна Македонија.

За овие деца се организира изучување на македонскиот јазик и неговото кирилско писмо и поддршка за надоместување на знаењето по одредени наставни предмети во траење од најмалку една година врз основа на програми изготвени од Биурото за развој на образованието.

По стекнување на основните знаења од јазикот потребни за следење на наставата, учениците се вклучуваат во редовна настава во соодветно одделение, согласно покажаните знаења на тестови подготвени од страна на Бирото за развој на образованието (по наставните предмети математика и природни науки, односно биологија, хемија и физика).

По вклучувањето во редовната наставата, училиштетето продолжува со давање на дополнителна поддршка на овие ученици во изучувањето на јазикот и во нивното вклучување во животот и работата на паралелката и училиштето.

XI. ОЦЕНУВАЊЕ НА ЗНАЕЊЕ И ВЕШТИНИ

Оценувањето на учениците е составен дел од наставата и процесот на учењето и претставува континуирано следење, проверување и вреднување на постигањата на учениците во наставата.

Оценувањето е процес на вреднување на знаењето, вештините и компетенциите според претходно дефинирани стандарди и резултати на учењето, кое вклучува писмени, усни и практични тестови, испити, проекти, и портфолио.

Во првиот воспитно – образовен период, постигнувањата на учениците кои следат настава според ИОП се оценуваат описно. Во вториот и третиот воспитно – образовен период, постигнувањата на учениците кои следат настава според ИОП може да се оценуваат описно и бројчано. Учениците кои следат настава според модифицирана програма, се оценуваат описно во сите воспитно – образовни периоди

на основното образование согласно со индивидуалното постигање на поставените резултати од учењето.

Начинот на оценување на учениците со попреченост го пропишува министерот, на предлог на Бирото за развој на образованието.

За учениците кои следат настава по индивидуален образовен план и модифицирана програма оценувањето се врши согласно ангажираноста на ученикот и степенот на реализираните прилагодени резултати од учењето.

За оценување на учениците со посебни образовни потреби наставникот го планира оценувањето и врши избор на специфични методи за оценување и избор/изработка на специфични постапки и инструменти; го спроведува процесот на оценување; формира оценка; врши анализа и информирање за сознанијата кои ги добил при процесот од оценувањето и ги користи сознанијата за идните планирања на наставата.

Начинот на следење и оценување на секој ученик посебно се приспособуваат врз основа на неговите когнитивни способности, можности, ограничувања и начинот на изразување.

Во реализација на наставата, за оценување на постигањата на ученикот се користат следните начини: оценување на предзнаењата на ученикот (дијагностичко оценување), формативно оценување и сумативно оценување.

Начинот на оценување се прилагодува согласно специфичните потреби на учениците со примена на: писмени тестови на Брајово писмо, зголемен формат, во електронска верзија, аудио формат и слично, употреба на асистивна технологија, подолго време за тестот, помош за читање на прашањата од тестот, надгледувани паузи и флексибилен наставен план, присуство на образовен асистент.

Процесот на оценување вклучува и самооценување на ученикот во зависност од неговите можности.

За ефикасно спроведување на сите начини на оценувања на учениците со ПОП, училиштето го планира оценувањето на следните нивоа:

- планирање на оценувањето во развојната и годишната програма за работа на училиштето;
- планирање на оценувањето во плановите за работа на стручните активи;
- планирање на оценувањето во годишната програма за работа и планирањето на УИТ;
- планирање на оценувањето во плановите за работа на стручните соработници во училиштето;

- планирање на оценувањето во годишните планирања, тематските планирања и планирања на наставен час на наставникот.

Формирањето на оценка се одвива според стандардите за оценување од наставните програми.

Оценката се формира по заокружување на програмска целина (тема/подрачје) и конкретниот временски период во наставната година (тримесечје, полугодие и крај на учебната година).

За учениците кои следат настава според ИОП или модифицирана програма, оценката може да се формира и по реализација на целите и постигнување на очекуваните резултати од учењето според ИОП-от или или модифицирана програма .

При формирањето на оценката (описна/бројчана) наставникот ги користи сите пополнети инструменти и собрани докази од формативното оценување како што се трудови на учениците, водење портфолио за ученикот, примероци од изработки, забележани шеми на однесување, листи за проверка, анегдотски белешки и др. со цел да се постигне објективност во оценувањето на конкретниот ученик.

Во основното училиште проверувањето на постигањата на учениците се врши на секој наставен час, а сумативна оценка наставникот формира најмалку два пати во едно полугодие.

Формираната оценка по одреден предмет наставникот ја запишува во педагошката документација.

Во педагошката документација се наведува видот на програмата според која ученикот ја следел наставата (ИОП, модифицирана програма и прилагодена наставна програма).

Во педагошката евиденција е предвиден простор за описно оценување.

За дадените оценки на учениците наставникот го известува советот на паралелката на тромесечија, полугодие и на крајот на наставната година.

Одделенскиот наставник, односно раководител на паралелката континуирано, во текот на учебната година го известува ученикот за неговото напредување и постигања по секој наставен предмет, одделно.

Одделенскиот наставник, односно раководител на паралелката го известува родителот/старателот за успехот на ученикот најмалку два пати во секое полугодие, на родителски состанок најдоцна три дена по завршување на одделенските совети за утврдување на успехот и поведението на учениците за прво тромесечие, прво полугодие, трето тромесечие и крај на наставната година преку доставување на евидентни листови.

Покрај информирањето за постигнувањата на крајот на пропишаните периоди на оценување (тримесечија, полугодие, крај на година) родителите/старателите добиваат редовни информации во усна или писмена форма (на индивидуални средби), писмени белешки, евидентни листови, листи за проверка, коментари на пишаните и другите трудови на учениците.

Индивидуални податоци за постигањата на учениците се достапни само на родителите/старателите, наставникот и по потреба на стручните соработници.

На локалните, државните надлежни институции и на пошироката јавност, податоците се достапни само како збирни податоци за оценувањето.

XII. УЛОГАТА НА ОСНОВНИТЕ УЧИЛИШТА СО РЕСУРСЕН ЦЕНТАР И ЦЕНТРИТЕ ЗА ПОДДРШКА НА УЧЕЊЕТО ВО ИНКЛУЗИВНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Согласно Законот за основно образование од 2019 година, посебните училишта се трансформираат во училишта со ресурсен центар, а посебните паралелки во центри за поддршка на учењето, со цел обезбедување на квалитетно образование за сите ученици со посебни образовни потреби.

Ресурсите кои ги поседуваат овие училишта и паралелки, заедно со знаењата и искуството на стручните лица, ќе бидат достапни да ја понудат потребната поддршка на учениците, родителите/старателите, наставниците и стручните соработници.

При создавање на систем на инклузивно образование, основните училишта со ресурсен центар и центрите за поддршка на учењето имаат клучна улога во спроведување на промените. Тие и понатаму ќе даваат придонес во процесот на воспитание и образование на учениците со комплексни потреби, но ќе имаат и дополнителна улога во поддршка на редовните училишта и сите чинители вклучени во истите. Нивното стручно знаење и претходно искуство ќе придонесе училиштата да го подобрат капацитетот за унапредување на учеството и успехот од учењето кај сите ученици со ПОП. Училиштата со ресурсен центар и Центрите за поддршка на учењето ќе ја поддржуваат инклузијата на децата и учениците преку олеснување на пристапот до образование и обука, ќе обезбедуваат специјализирани услуги во заедницата, поддршка на вработување и независно живеење.

Соработката помеѓу училишта и училиштата со ресурсен центар и центрите за поддршка на учењето треба да се поттикнува и развива при реализирањето на

инклузивните политики и практики. Таквата соработка, од една страна, отвора можности за кадарот во училиштата со ресурсен центар и центрите за поддршка на учењето да ја продолжат својата улога да даваат поддршка за учениците со ПОП во воспитно - образовниот систем. Од друга страна, нудат можности на кадарот во редовните училишта да ја добијат максималната поддршка за прифаќање и работа со учениците со посебни образовни потреби, на најдобар можен начин.

Училиштата со ресурсен центар и центрите за поддршка на учењето треба да даваат поддршка во различни нивоа на образование, од предучилишно преку основно, средно, до образование на возрасни. Начинот на соработка помеѓу основните училишта со ресурсен центар, центрите за поддршка на учењето и другите основни училишта се уредуват во посебен акт донесен од страна на министерот за образование, на предлог на Бирото за развој на образованието.

- **Дејност на училиштата со Ресурсен центар и Центрите за поддршка на учењето**

Училиштата со ресурсен центар и центрите за поддршка на учењето имаат двојна улога во своето работење:

- Од една страна, ќе продолжат со својата традиционална специјализирана улога да обезбедуваат дел од воспитно-образовна дејност за учениците со комплексни потреби, за кои вклучувањето во таа средина е во нивен најдобар интерес, согласно препораките од стручните тела за функционална проценка. Тие ученици ќе следат дел од модифицирана програма во училиштата со ресурсен центар или во центрите за поддршка на учењето, преку која ќе развијат вештини за живеење, водење грижа за себе, лична хигиена, развој на говор, вештини за комуникација и емоционален развој. Училиштата со ресурсен центар и центрите за поддршка на учењето располагаат со специјализирано знаење, услуги и опрема за да излезат во пресрет на учениците со високо ниво на потреба за поддршка, кое ќе им овозможи да се фокусираат на нивните индивидуални потреби.
- Од друга страна, имајќи ги предвид нивните материјални, просторни и човечки ресурси, ќе претставуваат и ресурсни центри кои ќе ги поддржуваат училиштата, што претставува и најзначајна алка за успешна инклузија. Користејќи ја нивната техничка опременост, стручни знаење и искуство, ќе даваат и поддршка на наставниците, стручните соработници, инклузивниот

тим, за да ги развиваат сопствените знаења и вештини во врска со давањето одговор на различните потреби на учениците. Тие треба да даваат помош при адаптација на средината, учествуваат во изработка на индивидуален образовен план, изработка на специфични наставни средства и помагала.

Во Република Северна Македонија постојат посебни училишта, односно училишта со ресурсен центар кои се поделени врз основа на видот на попреченост кој го третираат. Но, во развојот на системот на инклузивно образование и мисијата и визијата која ја имаат, треба да ја насочат кон зајакнување и надградување на своите капацитети во насока на обезбедување услуги и ресурси за учениците со различни потреби.

- **Капацитети на Училиште со ресурсен центар и Центрите за поддршка во учењето**

Согласно новата улога на посебните основни училишта и посебните паралелки при основните училишта, кои од учебната 2020/21 година се трансформираат во Основни училишта со ресурсни центри и Центри за поддршка во учењето, со својата професионална и организациска поставеност ќе обезбедуваат широк спектар на услуги/дејности: образовна, советодавна, рехабилитациона, итн.

Училиштата со ресурсен центар и центрите за поддршка во учењето покрај образовната дејност на ученици со комплексни потреби вршат и сервисни услуги за:

- координација на образовни и лични асистенти;
- специфични дидактички наставни средства за училишта (учебници и литература на Брајово писмо, тактилни помагала и сл.);
- ориентација и мобилност во простор, употреба на знаковен јазик, користење асистивна технологија како алатка за комуникација и поддршка во учењето, користење Брајова азбука/ машина/ компјутер, и сл.;
- мобилна служба на ресурсни специјални едукатори и рехабилитатори;
- поддршка на учениците со попреченост кои се вклучени во училишта, (согласно специјализираноста на училиштето);
- давање стручна поддршка на наставниците од основните училишта за работа со ученици со определна попреченост;
- работа во домашни услови на ученикот и поддршка на семејствата (групи за поддршка, обуки, советување и сл.);

- рехабилитациски третмани: логопедски третмани, сензорна стимулација, арт терапија, Монтесори метод, графомоторни и моторички вештини и сл.;
- стручна обука/ квалификација/ доквалификација за возрасни лица со попреченост;
- професионална рехабилитација и ориентација, оспособување и вклучување на пазарот на трудот.

- **Подготовка на трансформациски планови**

Формата и содржината на трансформација ќе биде специфична за секое училиште и ќе зависи од повеќе фактори: ресурси со кои располага, ученици со кои работи, регионот кој ќе го опслужува итн. Планот ќе треба да содржи и промени (реформи) на организациската структура, со цел училиштето да биде функционално и да биде во согласност со визијата и ресурсите за давање услуги во иднина. Понатаму, во рамките на училиштето ќе се формираат различни тимови кои ќе даваат конкретна услуга, пример мобилна служба, служба за рехабилитација, служба за едукација и сл. При изработка на планот, се препорачува да се направи анализа на човечкиот капитал со кој располага училиштето, односно проценка на нивната ефективност и ефикасност, а потоа да се направи и рационализација на сите ресурси.

Новата улога која ќе ја добијат како поддршка на училишта, ќе бара и нови компетенции и вештини. Многу е важно специјалните едукатори и рехабилитатори и останатите стручни лица да имаат дополнителни обуки и насочување како најдобро да ги извршуваат новите работни задачи кои ќе се бараат од нив.

XIII. ПРОФЕСИОНАЛЕН РАЗВОЈ НА НАСТАВНИЦИТЕ

Наставничкиот кадар и неговата стручна оспособеност е основа за успех во воспитно - образовниот процес. За реализирање на ефективно инклузивно образование потребно е наставниците да се фокусираат на четири клучни вредности кои претставуваат основа на развој на нивните компетенциите:

- Почитување на различностите кај учениците;
- Поддршка за сите ученици;
- Тимска работа;
- Континуирано лично стручно усовршување.

За да постои инклузивен и правичен воспитно - образовен систем, природот на сите наставници кон различностите кои постојат помеѓу учениците треба да биде со позитивен став и со разбирање на инклузивните практики. Наставниците можат да стекнат знаења за подготовката за таквите инклузивни практики во текот на нивното иницијално универзитетско образование. За таа цел, факултетите кои продуцираат наставнички кадар е потребно со взаемна соработка да направат ревизијата на студиските програми, а во интерес на усогласувањата со новиот Закон за основно образование. За таа цел се препорачува да се изготват нови студиски програми, каде низ предметните програми ќе се препознаваат цели и содржини за инклузивно образование. Значајно е да се напомене дека при изготвувањето на студиските програми треба да се има предвид нивната интердисциплинарност, што значи дека треба да се интегрираат повеќе области од педагошката наука.

Со вака поставена студиска програма идниот наставник во иницијалното образование ќе се стекне со компетенции за успешно применување на инклузивните практики, како на пример:

- Добро е информиран за сите ученици;
- Знае и ги разбира физичките, емоционалните, социјалните и културните разлики меѓу учениците;
- Познава начини на давање поддршка на ученици кои се од ранливи општествени групи;
- Познава различни начини за мотивација;
- Препознава и поттикнува ученици со почитување на нивната индивидуалност;
- Применува различни модели на учење и пристапи во учењето;
- Познава и применува соодветни наставни методи, стратегии и техники на поучување;
- Поседува вештини за поучување;
- Поседува демократичност, почитување, пријателство, соработка, толеранција, адаптивност и флексибилност при прифаќање на промени;
- Отвореност за нови идеи, приоди и информации.

Професионалниот развој на наставниците, пак, е особено важно заради новите предизвици со кои се соочуваат наставниците од редовните училишта и кои мора да одговорат на зголемените и различни потреби на учениците.

Согласно основните компетенции за наставниците, Бирото за развој на образованието во каталогот на акредитирани програми потребно е да посвети особено внимание на програмите за инклузивно образование. Приоритетни обуки за сите

наставници треба да бидат програми за јакнење на компетенциите на наставниците за инклузивно образование, како и други програми за зајкнување на знаењата и вештините потребни за работа со ученици со посебни образовни потреби и други категории ученици на кои им е потребна дополнителна поддршка.

Исто така, посточката акредитирана студиска програма за педагошко-психолошка и методска доквалификација (ППМ), потребно е да се ревидира, со вклучување на нови предметни програми од областа на инклузијата.

Јакнењето на овие компетенции и вредности преку студиските програми насочено кон образованието на наставниците, ќе им овозможи на истите да се стекнат со знаења, како и да развиваат вештини со кои ќе можат да одговорат на новите предизвици. Само вака, со системско решение на ниво на целата држава, наставниците ќе бидат подготвени да одговорат на потребите на учениците кои се соочуваат со потешкотии во учењето.

XIV. МОНИТОРИНГ, ЕВАЛУАЦИЈА И ИЗВЕШТАИ

За да се имплементира и за да се одржи системот на инклузивно образование на национално ниво, треба да се воведат сеопфатни стандарди за квалитет на инклузивното образование (усогласен со меѓународните стандарди за инклузивно образование) и механизми за следење на напредокот на сите нивоа¹⁰. За таа цел државата треба да развие план за мониторинг (следење) и евалуација (проценка) во кој што ќе бидат јасно дефинирани: индикаторите (влезни, процесни и излезни), изворите на верификација, временската рамка (рокови), одговорните институции и финансиските импликации.

- **Мониторингот и евалуацијата, генерално треба да бидат насочени кон мерење/проценка на:**
 - Недискриминирачки правила, политики и практики за прием на ученици;
 - Развиени политики и стратегии за поддршка на сите ученици да можат да ги идентификуваат и искажат своите потреби;
 - Постоење на јасна политика против насилство;
 - Обука на вработените во врска со аспектите на прифаќање на сите ученици и за создавање пријателска училишна клима;
 - Работа со почит и во соработка со учениците и семејствата;

¹⁰ Општ коментар број 4 (2016) за правото на инклузивно образование. Достапно на: https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/kplp_opsht_komentar_br_4_-_inkluzivno_obrazovanie.pdf

- Стратегии за помагање на учениците и семејствата активно да учествуваат во училишната заедница и училишната;
- Пристап до информации и пристап до советување за учениците.

- **Внатрешен и надворешен мониторинг**

Имплементацијата на Инклузивното образование во воспитно - образовните институции се следи на две нивоа:

- Внатрешен мониторинг (на ниво на училиште) и
- Надворешен мониторинг (на национално ниво).

Внатрешниот мониторинг се спроведува во рамки на образовната институција со следење на насоките добиени од МОН:

- Училишниот инклузивен тим воспоставува механизми за следење на инклузивните практики на ниво на училиште и ги собира и анализира податоците од инклузивниот тим за ученик (од сите инклузивни тимови за ученик формирани во рамки на училиштето).
- Училишниот одбор редовно ја следи работата на училишниот инклузивен тим.

Училиштето има обврска да поднесува годишен извештај во кој ќе треба да внесе податоци и за имплементацијата на инклузивното образование (составен според упатствата добиени од МОН).

Надворешниот мониторинг го вршат ДПИ, БРО и ЦСОО во рамките на своите законски надлежности. ДПИ го спроведува мониторингот преку процесот на интегрална евалуација за работа на училиштето, а БРО и ЦСОО преку:

- Анализа на годишните извештаи на училиштата за имплементација на инклузивното образование, со цел да се идентификува:
 - Бројот на ученици кои успешно учат според ИОП и по модифицирана наставна програма, степенот на „одлив“ и причините за таквиот исход.
 - Севкупниот напредок кон реализирање на целите за инклузивно образование - опфатот на деца со ПОП и степенот на оспособеност на образовните установи (редовни и училишта со ресурсен центар, центри за поддршка на учењето) да се прилагодуваат на образовните потреби на децата.
 - Број на ученици со надмината возраст кои се вклучени во училиште и преземените инклузивни мерки од страна на училиштето.
 - Број на ученици кои учат според прилагодени наставни програми (за ученици кои не биле вклучени во образовниот систем).

- Преглед на изработени ИОП и модифицирана наставна програма и серија интервјуа со клучни чинители (родители/старатели, ученици, кадарот вработен во воспитно -образовните установи) за да се утврди дали училиштето ги следи пропишаните постапки и обезбедува соодветен тип на поддршка и услуги кои се предвидени со ИОП и модифицирана програма.
- Проценка на квалитетот на преземени афирмативи мерки за инклузија на сите ученици во редовно образование.